

इति कविकल्पलता ॥ अजमीदुल्लय राज्ञः
नीलिन्यां पत्न्यां जातः पुत्रः । यथा । “अजमी-
दुल्लय नीलिनो नाम पत्नी तस्यां नीलकण्ठः पुत्रो-
ऽभवत् ॥” इति विष्णुपुराणे ४ अंशे १६ अध्यायः ॥
(माहिष्मतीवासी नृपतिविशेषः । अयिस्तु
अस्य दुहितरसुपसंयुक्त परीक्षेणं कन्दयामास
परवृषादभयसाक्षे इतवान् । गच्छति काष्ठे
पाण्डवः सहदेवस्तु दिग्विजयक्रमेण अस्य नगर-
मवरोध्य वैशागरात् महद्भयमवाप्तवान् । ततो
हयवाहनं स्तुत्वा शान्तिप्रलभत । एतद्विवरणं
महाभारते । २ । ३१ । अध्याये विस्तरतो द्रष्ट-
व्यम् ॥ * ॥ नामविशेषः । यथा, महाभारते ।
१ । ३५ । ७ ।

“नीलानीलौ तथा नामौ कल्लाप्रश्वलौ तथा ॥”
नीलकं, स्त्री, (नीलमेव । स्वार्थे कन् ।) काच-
लवणम् । वर्णलोहम् । असनदृष्टे, पुं । इति
राजनिर्घण्टः ॥

नीलकण्ठः, पुं, (नीलः नीलवर्णः कण्ठो यस्य ।)
शिवः । (यथा, महाभारते । १ । १८ । ३३—३४ ।
“त्रैलोक्यं मोहितं यस्य गन्धमाध्राय तद्विषम् ।
प्रायसक्तोकरचार्यं ब्रह्मणे वचनान्छिवः ॥
दधार भगवान् कण्ठे मन्त्रमूर्ध्निर्महेश्वरः ।
तदा प्रभृति देवस्तु नीलकण्ठ इति श्रुतः ॥”)
मयूरः । इवमरः । ३ । ३ । ३६ । (यथा,
मेघदूते । ७६ ।

“यामध्यास्ते दिवसविगमे नीलकण्ठः सुहृद् ॥”
पीतवारः । हाडूहः । यामचटकः । खड्ग-
रीटः । इति हेमचन्द्रः ॥ मूलके, स्त्री । इति
राजनिर्घण्टः ॥ * ॥ विजयदर्शनां नीलकण्ठ-
दर्शनविधिर्यथा,—

“कृत्वा नीराजनं राजा बलदृष्टौ यथाबलम् ।
श्रीभनं खड्गनं पश्येत् जलगोगोष्ठसन्निधौ ॥”
दर्शनानन्तरं नमस्कारमन्यो यथा,—
“नीलयीव शुभयीव सर्वकामफलप्रद ।

पृथिव्यामवनीर्षोषि खड्गरीट ! नमोऽस्तु ते ॥
त्वं योगयुक्तो मुनिपुत्रकल्प-
महश्चतामेषि शिखोद्भवेन ।
त्वं दृश्यसे प्रादृषि निर्गतायां
त्वं खड्गनाश्वर्यमयो नमस्ते ॥”

द्रव्यविशेषोपरिस्थितस्य तस्य दर्शनफलं यथा,—
“अनेयु गीशु गजवाजिमहोरगेषु
राज्यप्रदः कुशलदः सुचिप्राहलेषु ।
भस्मास्थिकेश्चनखलोमतुषेषु दृष्टो
दुःखं ददाति बहुशः खलु खड्गरीटः ॥”
दिविशेषे फलं यथा,—

“वित्तं ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताग्ने
भयं
यान्यामधिभयं सुरहिषि कलिर्नाभः समुद्राजये ।
वायव्यां वरवक्ष्यमन्वसलिनं दिवाङ्गना चोत्तरे
ऐशान्यां मरुतं शुभं निगदितं दिग्गलचर्चं
खड्गने ॥”
अशुभखड्गनदर्शनप्रायश्चित्तं यथा,—

“अशुभं खड्गनं दृष्ट्वा देवत्राक्षगपूजनम् ।
दानं कुर्वीत कुर्वाणं दानं सर्वैषधीजलेः ॥”
इति तिथ्यादितत्त्वे दुर्गातुसवतत्त्वम् ॥
(पीतशालवृक्षः । अस्य पर्यायो यथा,—
“नीलकण्ठः पीतशालः पीतकः प्रियकोऽसनः ॥”
इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥)

नीलकण्ठाक्षं, स्त्री, (नीलकण्ठो महादेवस्तु-
प्रियोऽस्यो यत्र ।) वृद्धाक्षम् । इति राज-
निर्घण्टः ॥ (नीलकण्ठः खड्गनस्तस्य अचिन्वीव
अचिन्वीव यस्य । यच्च समासे ।) खड्गनाक्षे, त्रि ॥
नीलकन्दः, पुं, (नीलः कन्दो मूलं यस्य ।) महिष-
कन्दभेदः । तत्पर्यायः । सर्पाख्यः २ वनवासी ३
विषकन्दः ४ महिषीकन्दः ५ । अस्य गुणाः ।
कटुत्वम् । उष्णत्वम् । कफवातामयसुखवाच-
नाशिलम् । रुच्यत्वम् । शितस्य तस्य महा-
सिद्धिकरत्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ नील-
वर्णमूलम् ॥

नीलकमलं, स्त्री, (नीलं कमलं पद्मम् ।) नील-
वर्णपद्मम् । तत्पर्यायः । उत्पलम् २ नील-
पद्मम् ३ नीलपद्मम् ४ नीलान्नम् ५ । अस्य
गुणाः । श्रूतलत्वम् । खाडुत्वम् । सुगन्धित्वम् ।
पित्तनाशिलम् । रुच्यत्वम् । रसायने श्रेष्ठत्वम् ।
देहदार्ढ्यकैश्यदक्ष । इति राजनिर्घण्टः ॥ नील-
वर्णजलम् ॥

नीलकुन्तला, स्त्री, (नीला नीलवर्णाः कुन्तला
यस्याः ।) गौर्याः सखीवशेषः । यथा,—
“सखी रत्नमुखी नाम जगद्देवं सुचिन्सिता ।
तां निवाय्यापरा प्राह सखी सा नीलकुन्तला ॥”
इति दृहद्वर्त्मपुराणे ३४ अध्यायः ॥

नीलकुरण्टकः, पुं, (नीलः कुरण्टकः ।) नील-
भ्रिष्टी । इति रत्नमाला ॥ (विटविरस्य नील-
भ्रिष्टीशब्दे ज्ञातया ॥)

नीलकान्ता, स्त्री, (नीलेन नीलवर्णेन क्रान्ता ।)
विद्युकान्ता । इति राजनिर्घण्टः ॥

नीलकौशः, पुं, (नीलः कौशः ।) नीलवकः ।
तत्पर्यायः । नीलाङ्गः २ दीर्घयीवः ३ अति-
जागरः ४ । इति राजनिर्घण्टः ॥

नीलगणेशः, पुं, (नीलो नीलवर्णो गणेशः ।)
नीलवर्णगणपतिः । इति भूतढामरः ॥ अपि च ।
“नीलागलजुलजोलकालयाकविलासिने ।
गणेशाय नमो नीलकमलामलकान्धये ॥”
इति लीलावती ॥

नीलयीवः, पुं, (नीला नीलवर्णा यीवा यस्य ।)
महादेवः । इति हलायुधः ॥ (यथा, महा-
भारते । ३ । ३६ । ७४ ।

“देवदेव महादेव नीलयीव जटाधर ॥”
नीलवर्णयीवायुक्ते, त्रि ॥

नीलङ्गः, पुं, (निङ्गति गच्छतीति । नि+ङ्गि
गती+ “खरुद्रङ्गुपीयूषोऽलङ्गलियु ॥” उणां । १२ ।
३७ । इति कुप्रत्ययेन निपातनात् पूर्वदीर्घं
सायुः ।) अतिचुद्रङ्गनामायम् । इवमरटीकार्यां
भरतः ॥ क्रिमिभेदः । शृङ्गाळः । इति सिद्धान्त-

कौमुदामुखादित्तिः ॥ (भमराक्षी । प्रसूतम् ।
इति विश्वः । मे, ५० ।)

नीलचर्म, [नृ] स्त्री, (नीलं चर्मं फलत्वम्
यस्य ।) परुषकम् । इति राजनिर्घण्टः ॥
(नीलच तत् चर्मं चेति ।) नीलवर्णाजिनम् ॥
(नीलचर्मविशिष्टे, त्रि ॥)

नीलजं, स्त्री, (नीलात् जायते इति । जन+
ङः ।) वर्णलोहम् । इति राजनिर्घण्टः ॥
नीलजाते, त्रि ॥ (स्त्री, नीलात् नीलपर्वतात्
जायते इति । वितस्ता नदी । यथा, राजतर-
ङ्गिण्याम् । ५ । ६६ ।

“प्रागाखरतुवन्धेन सुय्येनाकुतकर्मणा ।
सप्राहमभवद्दद्या निखिला नीलजा सरित् ॥”
नीलभ्रिष्टी, स्त्री, (नीला नीलवर्णा भ्रिष्टी ।)
नीलवर्णभ्रिष्टीपुष्पवृक्षः । तत्पर्यायः । नील-
कुरण्टः २ नीलकुसुमा ३ बाला ८ वाया ५
दासी ६ कण्टात्तमला ७ । अस्या गुणाः । कटु-
त्वम् । तिक्तत्वम् । दन्तामयशूलवातकफकास-
त्वग्दोषनाशिलम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

नीलतरुः, पुं, (नीलतरुः ।) नारिकेलः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

नीलतालः, पुं, (नीलस्तालः ।) हिन्तालः । तमालः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

नीलदूर्वा, स्त्री, (नीला दूर्वा ।) हरितदूर्वा ।
तत्पर्यायः । हरिता २ शांभवी ३ श्यामा ४
श्रीता ५ शतपर्शिका ६ अमृता ७ पूता ८
शतयन्त्रिः ९ अतुष्णवल्गिका १० शिवा ११
शिवेष्टार १२ मङ्गला १३ जया १४ सुभगा १५ भूत-
हन्त्री १६ शतमूला १७ महावीर्यी १८ विजया १९
गौरी २० शान्ता २१ । (यथा निघण्टौ धन्व-
न्तरिः ।

“नीलदूर्वा स्रुता शश्वं शाहलं हरितं तथा ।
शतपर्श्यां श्रूतकुम्भी श्रूतला वामनो तथा ॥”
तस्या गुणाः । हिमत्वम् । तिक्तत्वम् । मधु-
रत्वम् । तुवरत्वम् । लघुत्वम् । रक्तपित्ताति-
वारकफवाग्निव्वरनाशिलम् । पुस्तकान्तरे
रोचनत्वम् । वातापहत्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

(अस्याः पर्यायान्तरं गुणान्तरम् यथा,—
“नीलदूर्वारुहानन्ता भागवती शतपर्शिका ।
शश्वं सहस्रवीर्या च शतवल्ली च कौर्तिता ॥
नीलदूर्वा हिमा तिक्ता मधुरा तुवरा हरेत् ।
कफपित्तासवीसर्पटण्डादाहल्वगामयान् ॥”
इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

नीलध्वजः, पुं, (नीलः नीलवर्णः ध्वज इव ।)
तमालवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (नीलो
ध्वजो यस्य ।) राजविशेषः । अस्य पुरी माहि-
ष्मती । भार्याज्वाला । कन्या खाहा लक्ष्मी-
श्रीपाञ्जता ।

“अर्जुनस्य ह्ययो राजन् । पुरीं माहिष्मतीं ययौ ।
नीलध्वजेन वीरेण रक्षितां दुर्गमक्षिताम् ॥
नीलध्वजस्य महिषी ज्वालानाक्षी सुमथसा ।
खाहा कन्यां प्रकृता सा सुन्दरीं धर्मतत्परा ॥”